

Konspekt raamatust

N. N. Baranski: NSVL füüsiline
geograafia keskkoolile - lisa
1. vihk.

S. Stankeluy

3. nov. 1940.

NSVL geograafiline asend ja territoorium.

NSVL koosneb 16 liitunud nõukogude vabariigist: Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik ja Ukraina, Valge Vene, Aserbaidžani, Gruusia, Armeenia, Turkmeeni, Uzbeki, Tadžiki, Kasahhi, Kirgüsi, Karijala-Soome, Moldovaavia, Leedu, Läti ning Eesti Nõukogude Sotsialistlikud Vabariigid.

Pindala $21,6 \text{ milj. km}^2 = \frac{1}{6}$ maailma asustatud pindalast. Kõikidest suurim riik, kellele kuulub Euroopa ida- ja Aasia põhjosa; läänest itta 10.000 km. ja lõunast põhja 3-4,5 tuh. km. Ula-tus: 21° idapikkust (Lüubavi) kuni 170° läänepikkust (Džõnevi neem) ja 77° põhjalainst (Tšeljuskini neem) kuni 35° põhjalainst (etfgamitanipär).

NSVL piirid ja naabermaad.

Piir NSVL ja naabermaade vahel eraldab ka sotsialistliku maailma kapitalistlikust. Merepiiri $\frac{2}{3}$ (põhjas ja idas), maapiiri $\frac{1}{3}$ (lõunas). Põhjapiir: Põhja-Jäämeri ja selle osad Barentsi ja Valge meri, Kara, Laptevite, Ida-Silbri ja Tšuktsi meri. Arktilisest ookeanist loetakse NSVL-le kuuluvaks see ala, mis on piiratud äärmiste NSVL lääne- ja idapoolsete meridiaanidega kuni.

põhjapoolusest:

Edapoolse
piiri moodusta-
vad Vairne
Ookean ja selle
osad: Beringi,
Okhoota ja Jaa-
pani meri.

1. NSVL - põhjapiir.

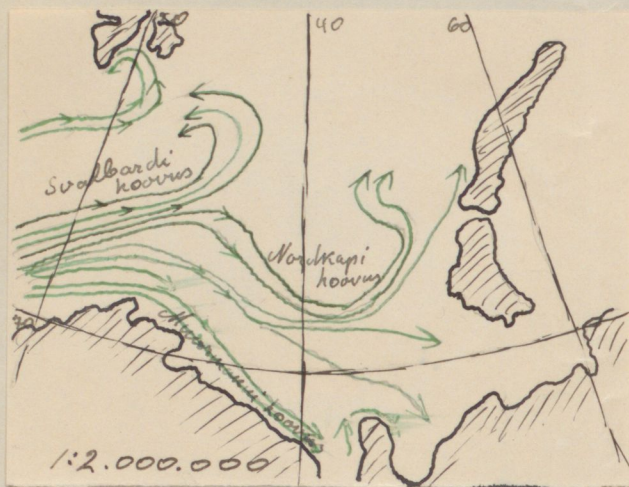
Lõunapoolse piiri fikseerivad nimed:
Posjeti laht, Ussuri jõgi, Amuri jõgi, Sajaani
ja Altai mäeahelikud, Sirkang, Afganistan,
 Iraan.

Läänes on NSVL ühine piir riikidega:
Ruumeenia, Ungari, Saksamaa, siis Läänemeri
ja Soome laht. Edasi põhja poole on piir
ühine Soome vahariigiga.

Tähtsaim piir kaubanduslikult ja majan-
duslikult on läänepiir, mis on aga kõige
ohhtlikum riigikaitsele, kuna vähe loodus-
likku kaitset. Hädaohht surab veel selles, et
naabriteks on sotsialismivastased maad,
kus on kapitalistlik riigikord. Lõunapiiril
teotseb vähe kaubavahetust. Piir on mägedega kait-
tud ja naaberrigid on sõbralikus suhtes NSVL-ga.
stunult Afganistani kaudu võib Inghimaa muutu-
da hädaohhtlikuks. Ohhtlik on Mandžuuria
piir, kus on tekkinud korruptsioonid jaapan-
lasiga. Majanduslikult kõige vähem kasuta-
tus on põhjapiir. Siin tuleks siiski mainida
jäävaba sadamat Murmanski.

Arktiline ookean ja selle osad.

Selles asub palju saari: Franz Josephi maa, Novaja Zemlja, Vaigats ja Kalgujev (Euroopa osas); Suurnaja Zemlja, Uus Siberi ja Ljahhovi saarestik ja Wrangeli saar (Aasia osas). [vt. joonis 1.]

2. Sooja Golfi hoovuse kaudu Barentsi meres.

Peale rohkeste merede (vt. lhrk. 1.) ka poolsaari: Koola, Kanin, Famaal ja Taimõr ja Tšuktsi.

Barentsi meri on polaarmeredest tähtsaim. Golfi hoovus tähtsajäävaba. Sadam: Murmansk. Kinni pandud hollandlasest meresõitja

Barentsi aukes. Suurimad lahed: Tšess ja Petsõra. Valge meri koos Mezeni lahega moodustab sisemere. Palju fjorde, saarekusi ja lutseljaruud. See hoovus hoiab Murmansi ranniku jäävaba ning trüvivat ajajää eest.

Valge meri on läänesosas sügavam. Lahed: Duina, Onega, Kandalaksä. Salovetski saarestik. See hoovus ei avalda mõju. Jäävaba ainult 4 km ümber. Tähtsaim sadamalinn: Anhangelsk. Tõus ja mõõn esineb siin, vahel ulatub üle 2 m. Nii Valge kui ka Barentsi meri on eriti kalarikas: heeringas, tursk, meriahven, kivikammelmõõs, lõhi. Osa kala tungib ka jägedesse. 10% üldisest kalapiügitoodangust. Hülgid, delfiine, jääkarusid ja merihobuid.

Kara meri on Barentsi merega ühendatud fjugori Jari, Kara Väravad ja Matotskin Jari väinade abil. Hästi liigestatud rannik on madal ja lame. Jamali poolsaar. Madal meri (100m), kuhu ulatub mõningasse ossa see koorus. Laevasõit ainult 2½ kunn. Idapoolne osa külmem. Jäät täielik vabane mine toimub alles augustikuu.

Laptevit, Tola Siberi ja Tšuktsi mered eralduvad Kara merest Taimõri poolsaarega, millel asubki Tšeljaskini neem. Vee temperatuur väga madal, harva üle 0°. Käre kliima. Ka talvel toimub jääliikumine (4-5 km tunnis). Kujunmise järel tekivad 10m. kõrgused jäävallid. Suur osa on ka rimmijää all. Paksim on jää Tšuktsi mers (6-8 m. paksune parkjää). Rikkalikult mereloomi: vaalad, hülged, merekolused, delfiinid. Samuti palju püügitaval.

Läbi Arktilise Ookeani on püütud rajada mereteed Tola - Aasiasse. Esimaksõlt õnnustus sõita Väikeses Ookeani rootslase Nordenskiöldil vene kaupmehel Sibirjakovi toetusel 1878-79. Hiljem hakati juba enama sõitma ja üksikuid kaubareise teostama. Täielik kasutamine alles Nõukogude ajajärgul. Praegu 60 polaarjaama, mille arv pidevalt suureneb. Mitu korda läbiti Põhja mereteed ühe suve jooksul ilma talvitamata. Kaubanduse st. laevanduse edu Põhja Jäätmerel võimaldab kasutada Kang-Põhja rikkusi ja annab lihtsaima ühendustee Tolaga. Ka lennud on sooritanud lende üle põhjapooluse. Kuulus on ka Papaniini vaatlusjaam.

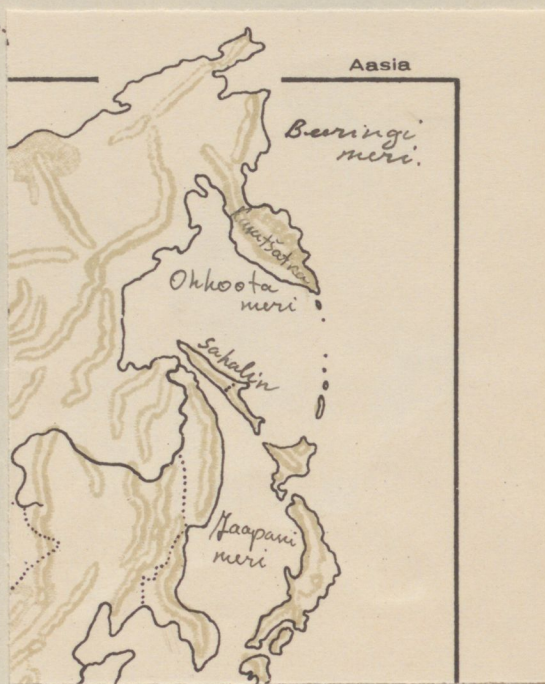
Väike ookean ja selle osad.

Beeringi meri on nimetatud vene meresõitja Beeringi auks ja on idapoolseist kõige laialisem. Seda eraldab Aleumdi ja Kamandori saarestik. Sügavus rändes 200m ümber, edelas kuni 4000m. Häärk ja kaljuine rannik. Väin ainult 50m sügav. Kamtsatka sadamalinna Petropavlovsk. Põhja-poolne mere osa kattub jääga igal talvel.

Okhoota meri. Kurüli saarestik ja Sakalini saar ja Šantari saarestik. Lahed: Giziga ja Penžin. Idas laugrannik, loodes: kaljuine. Sügavus: väga vahelduv. Solivaid sadamakohti on rannikul väga vähe. Talvel kattub üleni jääga, millest vabaneb juuniks-juuliks. Suvel on siin tihe udu. Tõusulained on kuni 11m kõrged. Praegu teostub rannikul suus asustamine.

Jaapani meri Okhoo.

tast väiksem ja lõuna pool. Jaapani rannikul üks kuni soojast Kuroširo merehoovusest. Seega läänepoolne osa on külmem. Suvel on tihe udu ja taifuunne. Lake rannik on kõrge. Suurim laht on Puiter Suure laht. Siin asub suurim sadam Väikses ookeanis: Vladivostok. Tuntuks on ka Posjeti laht lõuna pool.

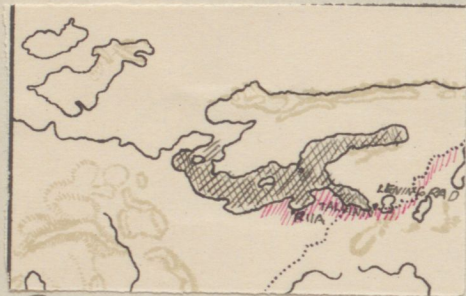

3. Väikse ookeani osad NSVL-i rannikul.

Idamerele loomastik ja kalanduslik tähtsus.
 Rikkaliku loomastiku tõttu on kalandusel siin
 väga suur tähtsus. Imetajaid teame vaalu ja
 delfiine. Edasi on hülguet ja merikobaseid (Bee-
 ringi meres), nüümanid on palju hävitatud. Karm-
 nakkloomist teame: merikotikut ja merikob-
 rast. Kaladest on sagedasemad lõhilased: ke-
 ta ja gorbusa, huringad. Selgrootud: krabid
 (konserveidena vutakse välja), krevetid ja tre-
 pangid (vutakse Hiinasse). Vetikast tunneme
 laminaariaid (lehed: merikapsad). Idamerel
 annavad NSVL-i kalapiiugi üldisest toodangust 25%.

Atlandi ookeani mered.

Läänemeri on sisemeri, mida eraldavad At-
 landi ookeanist Kattegati ja Skagerraki väinad.

(4) /// NSVL-le kuuluv osa
 Läänemere rannikult.

Suurimad lahed: Botnia, Soome
 ja Liivi lahed. Liirlennustelt
 on tähtsaim Soome laht,
 kust jõgede ja kanalite kaudu
 pääseb Vägisse merre ja Kas-
 pia merre. Siin asuvad tähtsad
 sadamalinnaud: Leningrad, Tal-
 lin, Riia ja Liibavi. Hügi-

kaitselise tähtsusega laasid moodustavad:
 Kroonlinn, Paldiski, Hangö, Liibavi ja Viindavi.
 Suurim saarestik: Eesti saarestik (Saaremaa,
 Hiiumaa, Vormsi jt. Rannajoon on väga
 mitmesugune: järsk pöördalus, ^(Ostia) liivane lang-
 rannik (Pärnu, Riia, Narva jõesuu), sapiline ja siigjõeala.

Keskmine sügavus on ainult 40m (max 463, min. 20).
 Loome laht kõigest 40m. Leningradi ees on ka-
 vatud eriline merikanal, sest seal on sügavus
 ainult 5m. Karkia laht ja saarte vahelised väi-
 nad on väga madalad. Esimel palju lutselja-
 ruid, karisid ja skääre, kus on korjatud üles
 seadud tuletorid, -paigid ja -laevad. Tõusu ja
 mõõna ei ole. Tuultest tingituna on maksi-
 maalne veeisunde vahe 2,5m (paiguri ja laevesi).
 Meri on väga mage, kohati pole üldse soolasust,
 keskmine soolasus on 0,4-1,6%. Vee tempera-
 tuur on madal, jääaegade piisib keskmiselt vä-
 ga rana, kohati liidub ka lahtiseid sadamuid
 (Lübbavi, Vindavi, Paldiski ja osaliselt ka Tallinn).
 Vee temp., madalus ja vähenenud soolasus põhjustavad
 rühva loomastiku. Kaladest: räimed, kilud, anger-
 pad, tursad, siiad. Imetajast: hiiged.

Must meri. üle 400.000 km². Atinsa välja-
 pääsutee moodustavad Bosporuse värv. Enamasti
 esimel põhjaosas kõrge ja järsk rannik, lõunas
 madalam. Esimel linnaeeme (Dnepr - Bug) jõesunde-
 mes valdatud merelähed. Arvatud lakte-
 dist tunneme: Falta, Feodosia, Batumi. Sada-
 maisit teame: Odessa, Sevastopol, Novorossiisk.
 Sügavus kõigub 2240 ja 100 m
 vahel. Soolasus, on paljudest sisse-
 voolavatest jõgedest tingituna
 väga madal. Sojeme osa on ida-
 poolne. Vee temperatuur on muutus,
 oleneb tuultest. Osades, kus väike
 soolasus, tekib talvel jää. Meri on

5) Veevoolud
 Mustas meres.

väga tormine, seda eriti talvisel poolajal. Eriti tugev on boora (nordost) tuul. Karide ja lutseljannte pöördumine teeb laevasõidu ohutuks. Põhja riihtides liidub palju vääriloomi, mistõttu seal pole elusolundid. Kliimastikulisel ja vee tingimused on loomastikule vähesel määral. Ülekaalus on vahemerelised loomad (Hahumere soolasele veele tungis hiljem sisse ja surus mageda vee loomi ürsikuise kõrvaleliise kohasse): koha, rõhuts, tsikhon. Endisest kaladest on säilinud tuurland: serbitt, severjunga, tuur ja šipp. Ainult siin esinevaid loomast maimin: merikänglane, kerts, heeringas, hausa. Imetajad: delfiin. Mõned vahemerelised nadad makril ja sultanka rändavad talvises Marmaramees.

Aasovi meri moodustab Musta mere suure lahe, 37,6 tuh. km². Väga madal ja palju lutseljanuid (otrabati strelka, mis eraldab Mädamere). Madalale tõttu laaditakse ja lossitakse laevade eemal rannast. Väga on kaetud 4 km iimber. Kogu on enam kui mustas meris, mäelma peale korra tuleb 10% NSV-i kalapüügi kogutoodangust.

Kaspia meri moodustab suure järve. Meriks nimetatatakse teda ta geoloogilise mineviku tõttu. Nüüd on ta rünnatud barsein 26 m. allpool merepinda. Pindala 438000 km². Suuremad lahed: Komsomolets, Kara-Bogazja Krasnovodsk. Poolsaartest on suurimad: Mangõšlari ja Apšeroni (nafta).

① Endise Musta - Kaspia mere barsein (võrreutatud ala)

Juutuim saar on naftarikas Tšeleken. Sadamaist on tähtsaimad Bakum ja Astrahan, viimane on väga madal. Põhja osas merust on jõgede Tere-ri, Kuma, Volga, Uurali ja Emba poolt toodada liiva ja setete tõttu madal. Kesk- ja lõunaosa moodustavad seljakuga eraldatud 2 sügavat bassini. Soolasus, eriti põhjaosas on eriti väike. Sool kandub Kara Bogazi lahte, kus vesi kiiresti aurab ja setõttu süia alati vett roolab. Lattu vee soolasus on 18,6% — toodetakse pehkest glaubrisoolast. Jäätub ainult põhjaosa; veevoolu tingib sageolane põhjatul. Sügaval on vesi mürgiste vääralkaloididega. Elatav veekiht on 2 korda suurem kui Mustas merus.

Imetajaid: hüljes. Kalad: heeringas, merihärglased, koha, särg, latix. Tauralased: sterlet, belunga, sörjunga ja tipps. Kalustamine toimub jõesundmeis; ligi 50% kogu NSVL-i kalasaagist. Kõige enam püütakse valklat (särg), millele järgnevad koha, latix, sazan, heeringas ja tauralased.

⊗ Veevool
Kaspi mere.

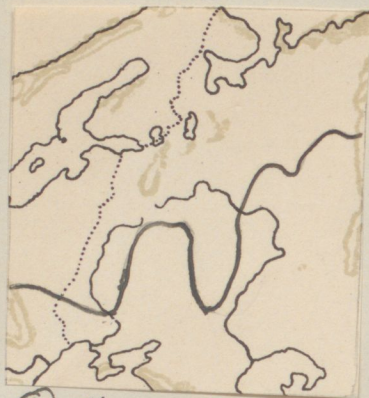
Pinnamood

NSVL hõlmab enda alla suure osa Euroasiast. $\frac{1}{20}$ kogu alast on üle 2000m, $\frac{1}{2}$ 200-2000m ja $\frac{1}{2}$ alla 200m. Madalaimad alad Kaspi mere ümbruses. Pinnamoodelt jagatakse NSVL 3 ossa: Euroopa osa — Uuralini; 2) Uuralist Jemisseini ja 3) Jemisseini Vahise Ookeanini.

1.) Euroopa osa.

Toda Euroopa lausemaa, on enamasti tasandik,

Mäeahelikeksileidub ainult ääremail, idas Uurali, lõunas: Krimm ja Kaukasus. Tasandikku nimetatakse Tola-Euroopa lausumaast. Leidub äärsikuid kõrgushikke, mis ei ületa 400m. Sünn-
sed pimearühjatised on tekkinud ^{Kas}merestest või
manneriäi tegevuse tulemusena.

6. Manneriäi lõuna-
poolu püüoos Tola-
Euroopa lausumaal.

Praeguse geoloogilise ajastu
alal rathis kogu Euroopa põhja
osa manneriäi (lõunapoolu pü-
joon vt. joon. 8.), mis algaselt
liirudes vorus maapinna täis-
ti ümber, külvates rändrahu
ja rathes maapinda savi ja liiva-
setetega. Kohal, kus peatus mann-
eriäi serv, kujus kive, liiva, savi
ja sähne kõngasteks - ~~ostmo~~
reeviks. Ääi nihkumine toimus mitu korda
ja jätis kaks servmoreeni järku. Seude ette
setitasid jäi vooluvad tahutud liiva;

Peale Kaspiä mere, mis oli kunagi palju
suurem, tagane mist järjed sooladega imbutatud
liimuliste karpe sisaldavad settid - tasandikku
pind vaheldub järveneste ja lahnudega.

Ääed, mis voolasid enne manneriäi peale-
tungrust, nuristasid ka hiljem jäi all amali suu-
ri orge; pärast kui jäi salama hakkus. Ka
see kujundas ja muutis maapinnavormi: (löss.)

Tola-Euroopa lausuma jagame ^{mitja} ~~kolme~~
ossa 1.) loodessa (tingitud manneriäist): vähe-
moreenkatet. (Koola ja Karjala). Palju kaljuniid
ja järvi, mille suund loodest kagusse = jäi liik-
-

mise suunaga. 2.) Rusko (tingitud jääreli-
jatisist), 3.) Lõunaosa pinnamood on rünnelik,
kupiilid ja seljarand vahelduvad nõgudega, mis
asuvad jämed, mida omavahel ühendavad jõekind.
3.) Lõunaosa on kujundatud poolkuuete mõjul.
Moodustab lössiala ja on tasasem, seda segavad
ainult järsud jõekind. 4.) Ragnosa on pin-
namoelt kõige tasasem. Tule mõjul on süü-
tekinud liiteid.

Pinnamood. Hiini mäestik ja vana massiiv
Koola poolsaarel on mannerjäätohtu tekkinud
kõvast kivimist kupiilid.

Moreenala kõrgustikud: Valdai (321 m,
mis kirdes eraldub 3 karm. Edelaosa kulgeb
leedu NSV-ni ja Saksamaale. On Tola Euroopa
peamiseks veelahkumeks. Smolensk-Moskva
kõrgustik on lõuna pool, liitub Valdaiaga lää-
nes ja kirdes Põhja-Uuralidega.

Kesk-Vene kõrgustik on pärit uljääajastust
Taga liitub Danetsi kõrgustik, mis on vana ja
kulumud rünnikmäestik (rand, lavakala, kivisüsi ja
sool). Lääne pool on Dnepri madalik ja Volgä-
nia-Padoolia kõrgustik, mis idaosas moodustab
Atasavi kõrgustiki. Kesk-Vene kõrgustikus
on tuntud Oka-Dani ja Musta mere madalik.

Volga kõrgustik (Žigulevi mäed 371 m). Ees
Uurali kõrgustik tõuseb hiljem Uurali mäe-
tikuks. Ragn osas asetub Kaspiia madalik